

তোমালোকক বুজাব নোৱাৰিম। তেখেতৰ নামত তোমালোক
অসমীয়া গৌৰৱাঙ্কিত, ভাৰত-মাতৃ গৌৰৱাঙ্কিত। তেখেত অসমীয়া
মহন—তেখেত ভাৰতবাসী, আৰু বিশ্ববাসী। তেখেতৰ পুণ্য আত্মাৰ
অশীৰ্ব ভাৰতৰ ওপৰত বৃষ্টি হওক।”

মিঃ বৰুৱাৰ লগবীয়া বন্ধু সুবেন্দনাথ বেনাৰ্জীয়ে, নিজৰ আত্মজীৱন-
চৰিত্ৰত এইদৰে লিখিছিল।—“আনন্দবাম বৰুৱাৰ ঘৰ আছিল অসমত,
আৰু তেওঁ কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাবোৰ বিশেষ সূখ্যাতিৰে
উত্তীৰ্ণ হৈছিল। চৰকাৰৰ পৰা এটা বৃত্তি লাভ কৰি তেওঁ আই-চি-এচ
পৰীক্ষা দিবৰ কাৰণে বিলাতলৈ যাত্ৰা কৰে। ১৮৭০ চনত কৃতকাৰ্য্য
হোৱা ছাত্ৰসকলৰ ভিতৰত তেওঁ অন্তৰ্ভুক্ত হৈছিল। তেওঁ ইণ্ডিয়ান
চিভিল চাৰ্ভিচৰ কৰ্মচাৰী হিচাবে ৰাজ্য শাসনৰ কৰ্তব্য পালনৰ উপৰিও
অসাধাৰণ একনিষ্ঠতাবে সাহিত্য সেৱা কৰিছিল। মই শুনিছোঁ মৃত্যুৰ
সময়ত তেওঁ সংস্কৃত ভাষাৰ এখন অভিধান (ব্যাকৰণ) সংকলনৰ কামত
ব্যস্ত আছিল। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে এই অভিধানখনি পোহৰলৈ ওলাব
নোৱাৰিলে। ভবিষ্যতে মহৎ কাম কৰাৰ শক্তি আৰু সম্ভাৱনা কেনেকৈ
অকস্মাতে বিলুপ্ত হয়, আনন্দবামৰ অকাল মৃত্যুতে আমি তাৰ এটি
উদাহৰণ পাওঁ। বৰুৱাৰ এই শক্তি আৰু সম্ভাৱনাৰ পূৰ্ণ পৰিণতি
হবলৈ পোৱা হলে জগতৰ সাহিত্য আৰু পাণ্ডিত্যৰ ভঁৰাল বহুপৰিমাণে
সমৃদ্ধিশালী হলেহেঁতেন।”

ঘৰুৱা জীৱন আৰু চৰিত্ৰ

মহাত্মা আনন্দবাম বৰুৱাই তেওঁৰ ব্যাকবণৰ পাতনিৰ এঠাইত লিখিছে,—“পৃথিৱীত কিছুমান দাৰ্শনিক আছে, তেওঁলোক ঐহিক সুখৰ বাহিৰে আন একোতে সুখৰ লেশমাত্ৰও নাপায়, আৰু পৰাহেঁতেন তেওঁলোকে প্ৰাচীন সাহিত্য আলোচনা আদি সমূলে ধ্বংস কৰিলে-হেঁতেন। তেওঁলোকে পাহৰিছে যে মানুহৰ মনেই সকলো সুখৰ অপূৰ্ণ ভঁড়াল, যে ঐহিক সুখতকৈও আৰু বেচি পবিত্ৰ আৰু উচ্চ ভৱপৰ সুখ এই সংসাৰত আছে, আৰু বেতিয়ালৈকে মানুহ আৰু মানুহৰ মন এতিয়া যেনে ভবিষ্যতেও তেনে সম্বন্ধত সংলগ্ন হৈ থাকে, তেতিয়ালৈকে মানৱ জাতিৰ মন মানুহৰ সকলো বৰম সুখৰ অক্ষয় ভঁড়াল হৈ থাকিব।”

আনন্দবাম বৰুৱাই গোটেই জীৱনত এই মানসিক সুখৰ আদৰ্শকে মানি চলিছিল, আৰু ঐহিক বাসনা সম্বোগ জ্বলাঞ্জলি দি তেওঁ শিশুকালৰে পৰা এই চৰম সুখৰ আদৰ্শৰ দ্বাৰা নিজৰ জীৱন পৰিচালিত কৰিছিল। সৰুকালতে ছাত্ৰাৱস্থাত তেওঁৰ জ্ঞানার্জনৰ বাহিৰে আন একোতে ধাউতি নাছিল। বেতিয়া স্কুলত পঢ়ে তেতিয়া তেওঁৰ প্ৰকৃত সহচৰ আছিল—সমনীয়া সহপাঠী ছাত্ৰবৃন্দ নহয়,—প্ৰধান বৈশ্বাকৰণিক পাণিনি, পুৰুষোত্তম বিদ্যাবাগীশ, আৰু নববয়সৰ উজ্জ্বল বহু আভিধানিক অম্বসিংহ বৰুৱাদেৱৰ নিত্য সহচৰ আছিল। কলিকতাত থাকোঁতেও তেওঁ জ্ঞানৰ অমৃত জাঁজলি ভৰি পান কৰিছিল। আন আন ভাৰতীয় ডেকাৰ সবহভাগে বিলাতলৈ গৈ তাৰ লাহকিলাহত মন ঢালি দি পাশ্চাত্য সভ্যতাৰ ঙ্কিকামাত্ৰ লৈ ভাৰতলৈ প্ৰত্যাবৰ্ত্তন কৰে। কিন্তু মিঃ বৰুৱাই বিলাতত মাথোন দুবছৰ কাল থাকি তাৰ পৰা বিমান

দুৰ সম্ভব তিমান জ্ঞানৰ গধুৰ বোজা জবতলৈ লৈ আহে। তেওঁৰ জ্ঞান-
 লিপ্সা দেখি স্বনামখ্যাত ইংৰাজ অধ্যাপকসকলে আচৰিত মানিছিল।
 লণ্ডন ইউনিভাৰ্চিটিৰ পণ্ড-বিজ্ঞানৰ অধ্যাপক ডাক্তাৰ কাৰ্পেটাৰে মিঃ
 বৰুৱাক তেওঁৰ বিজ্ঞানৰ শ্ৰেণীত ছাত্ৰৰূপে পাইছিল। ডাক্তাৰ কাৰ্পেটাৰে
 মুক্তকণ্ঠে স্বীকাৰ কৰিছিল,—“মই ইমান দিন বৃটিছ সাম্ৰাজ্যৰ বাজধানী
 লণ্ডন মহানগৰীত অধ্যাপকী কৰিলোঁ, কিন্তু আজিলৈকে মিঃ বৰুৱাৰ
 নিচিনা এনে অল্পসঙ্খিতসাপ্ৰবণ ছাত্ৰ দেখা নাপালোঁ।” সেইদৰে
 ইংৰাজী সাহিত্যৰ অধ্যাপক সুবিখ্যাত সমালোচক মিঃ হেন্ৰি মিল্লি,
 গণিতশাস্ত্ৰৰ পণ্ডিত ডাক্তাৰ টম্বাৰ্টাৰ, সংস্কৃত অধ্যাপক ডাক্তাৰ থিয়দাৰ
 গোল্ডষ্ট্ৰাৰ প্ৰমুখ্যে অন্যান্য অধ্যাপকসকলে মিঃ বৰুৱাৰ জ্ঞানার্জন-
 প্ৰক্ৰিয়াত স্তম্ভিত হৈছিল। তাৰ পিচত চিভিল চাৰ্জি পৰীক্ষাত উঠি
 মাজিষ্ট্ৰেট হৈ যেতিয়া কৰ্মক্ষেত্ৰত সোমায় মিঃ বৰুৱাই আন আন
 ভাৰতীয় কৃতী সম্ভানৰ দৰে তেওঁৰ পুথি-পাঠি দলিয়াই পেলোৱা
 নাছিল। তেওঁ গোটেই জীৱন অকল জ্ঞানার্জনতে কটালে। মিঃ
 বৰুৱাৰ পৰম সৌভাগ্য যে তেওঁ যিটি আদৰ্শ জীৱনৰ গতি স্বৰূপে বিবাহ-
 কৈ গৈছিল, আজীৱন কাল সেই আদৰ্শ মানি চলিবলৈ তেওঁ সুবিধা আৰু
 মনোবল পাইছিল, সংসাৰৰ পাকচক্ৰই সেই উন্নত আদৰ্শক চুম্বাব
 কৰি পেলোৱা নোৱাৰিছিল, অন্ততঃ মিঃ বৰুৱাই অতি সৰ্বতনে আলফুলকৈ
 সেই আদৰ্শৰ ফুলপাহিক হৃদয়ত ডাঙৰ-দীঘল কৰিছিল; সংসাৰৰ
 নিদাক্ষণ ধুমুহা বতাহৰ পৰা সেই ফুলপাহিক তেওঁ প্ৰাণপণে ৰক্ষা
 কৰিছিল।

মিঃ বৰুৱাই ঐহিক সুখক হনাত্মকি দি এই মানসিক সুখক চৰম
 আদৰ্শক সিংহাসনত বহাওঁতে তেওঁ সাংসাৰিক বহুত কষ্ট স্বীকাৰ
 কৰিছিল। তেওঁ গোটেই জীৱন অবিবাহিত ভাবে কটালে। তেওঁৰ
 প্ৰধান কাৰণ আছিল,—বিবাহবন্ধনত সোমোৱাটোৱেই বৰ হত্যালৰ কথা;

তেতিয়া হলে তেওঁ দুৰ্ব্বোৰ সংসাৰীভাৱে জীবন অতিবাহিত কৰিব লাগিব, গতিকে তেওঁৰ সাহিত্যচৰ্চ্চাত বিষম বিধিনি ঘটিব, আৰু হৃদয়ত তেওঁ বি উচ্চ আদৰ্শ ৰোপন কৰিছিল, সিও চুবুৰাৰ হৈ যাব। তেওঁৰ জ্ঞানার্জনতকৈ আন কাৰোবাক হৃদয়ৰ সিংহাসনত বহুৱাবলৈ তেওঁ ইচ্ছুক নাছিল। সেইদেৰে তেওঁক কোনোবাই বিবাহৰ কথা প্ৰস্তাব কৰিলে, তেওঁ তেওঁৰ প্ৰহাৰলীৰ ফালে আঙুলিয়াই ইয়াকে মাথোন কৈছিল,— “এই প্ৰহাৰলীয়েই মোৰ ভাৰ্যা, মই কোনো শৰীৰিনী ভাৰ্য্যাক বিবাহ কৰি দ্বিপত্নীকৰ নাম লব নোখোঁজোঁ।” মি: আনন্দৰাম বৰুৱাই ভবভূতিৰ মহাবীৰচৰিত্ৰৰ জানকীবাম-ভাৰ্য্য টীকাত আৱণ্যক নামে নাটকৰ পঞ্চম অঙ্কৰ অন্তত এই ভাৱ হেনো বন্ধ কৰিছিল,—বিজনে বিজ্ঞাৰ অন্তৰকহে অৱণ্য বুলি ভাবে, আৰু বিজনে প্ৰিয়াৰ অন্তৰক অৱণ্য বুলি নাভাবে, তেওঁৰ দ্বাৰা এই আৱণ্যক অঙ্কৰ সুগম আৰু সুবিনয় বিবৃতি বচিত হৈছে।

মি: বৰুৱাই যে বিয়াৰ সপোন মনলৈ কেতিয়াও অনা নাছিল এই কথা কোনেও ভাবিব নালাগে। বিলাতৰ পৰা চিভিলিয়ান হৈ দেশলৈ উভতি অহাৰ কিছুদিনৰ পাচত মি: বৰুৱাই তেওঁৰ এজন অন্তৰক বন্ধক এগৰাকী সুন্দৰী যুৱতীৰ এখনি ছবি বা ফটো দেখুৱাই কৈছিল,—“এৰেই মোৰ অভিপ্ৰেত পত্নী”। মি: বৰুৱাৰ সময়সাময়িক শ্ৰীমুক বৰিনাবাসী বা ডাক্তাৰীয়াৰ পৰা আমি এই কথা জানিব পাৰিছোঁ। কিন্তু এই ভাৱী পত্নীক মি: বৰুৱাই বিবাহ নকৰিলে কিয় আমি কব নোৱাৰোঁ। বোধ কৰোঁ! লাহে-লাহে মি: বৰুৱাই বিদৰে সাহিত্যচৰ্চ্চাত মন পাৰিবলৈ ধৰিলে, সংসাৰী হোৱাৰ বাগনা তেওঁৰ অন্তৰক পৰা একেবাৰে অন্তৰ্হীন হল।

মি: বৰুৱাৰ অৱস্থা আনৰ চকুত-লগা আছিল,—পৰোভব ইন্দ্ৰাতি আৰু এই অক্ষুণ্ণ যৌৱন। এনে হলত বন্ধৰ সন্মাত কল্যাণত কেবা

গৰাকীয়েও মিঃ বৰুৱাক বিবাহবন্ধনত বান্ধিবলৈ বিশেষ যত্ন কৰিছিল। আমি শুনিছোঁ তেওঁলোকে বৰুৱাৰ চিত্ত আকৰ্ষণ কৰিবলৈ আৰু মিঃ বৰুৱাৰ লগত অবাধে ছুবিবলৈ নিজৰ দুহিতাসকলক গাড়ীত তুলি মিঃ বৰুৱাৰ ওচৰলৈ পঠিয়াইছিল; কিন্তু বৰুৱাই অপূৰ্ণ শক্তিকে চিত্ত সংযম কৰিছিল, আৰু কেতিয়াও এই মান্নাবিনীসকলৰ কান্ধত নপৰিছিল। আমি শুনিছোঁ। মৃত্যুৰ দুবছৰ কি তিনিবছৰ পূৰ্বে এজন অসমীয়া ডাক্তাৰীয়াই স্ব-কৃত্যক আনন্দবামক বিয়া দিব খুঁজিছিল, আৰু এই অৰ্থে সেই কৃত্যক বোলে আনন্দবাম বৰুৱাৰ আগত থিয় কৰাইছিল। আনন্দবামে এই প্রলোভনত হাত সাৰিলে। তেওঁ সেই কৃত্যক এটি সুবৰ্ণ পদক উপহাৰ দি বিদায় দিলে।

কিন্তু এই খিনিতে কব লাগিব—আনন্দবাম বৰুৱা অবিবাহিত থকাৰ ইয়ো এটি কাৰণ হব পাৰে যে কোনো সজুকুলীয়া অসমীয়া সম্ভ্ৰান্ত মানুহে তেওঁক ছোৱালী নেবাচিছিল। সেই সময়ত অসমীয়া সমাজ এতিয়াৰ দৰে উন্নত নাছিল। বিলাত-ফেৰ্তা বুলিলে মানুহে সমাজৰ বাহিৰে বুলিয়েই জ্ঞান কৰিছিল। আনন্দবামে বিলাতৰ পৰা উভতি আহোঁতে তেওঁৰ দুজন সখনীয়াই সংসাহেৰে তেওঁৰ লগত মিলি-মিচি খোৱা-লোৱাৰ কাৰণে কিছুদিনলৈ সমাজৰ গৰিহণাৰ পাত্ৰ হৈছিল। পাচত এগৰাকী সখীয়া প্ৰভুৰ উদ্বাসতাৰ গুণেহে তেওঁলোকে কোনোপধ্যে উদ্ধাৰ পালে। এনেদৰে, আনন্দবামলৈ কোনো অসমীয়াই কৃত্য নঘটাটো একেবাৰে স্বাভাৱিক। আনন্দবামে বঙ্গালী কৃত্য অনাৱাসে বিয়া কৰিব পাবিলেহেঁতেন; তাৰ কাৰণে কৃত্যৰস্ত বঙ্গীয় পিতৃসকলে বিশেষ প্ৰলোভনত জালো পাতিছিল। কিন্তু আনন্দবাম বৰুৱাই দুখনী অসমৰ প্ৰতি মৰম বাৰ্ধিছিল। তেওঁ দেশ এৰি বিদেশত সৰুক পাতিবলৈ স্বাভাৱিকতে অনিচ্ছুক আছিল। আনন্দবামে এইদৰে মোধোব-মোধোব কৰি থাকোঁতে যেতিয়া ভাটীবয়সত ভৰি দিলে তেতিয়া তেওঁৰ

বিবাহৰ সময় চৰি গ'ল। তত্ৰাচ তেওঁ বৈবাহিক জীৱনৰ ছবি কল্পনাত আঁকিবলৈ বৰ বেয়া নাপাইছিল যেন লাগে। শ্ৰীযুত পোনাবাম বৰুৱাই মাজে-সময়ে তেওঁক কৈছিল,—“ককাইদেউ, আপুনি বিয়া কৰক।” আনন্দবামে তাৰ উত্তৰত কয়,—“মই বিয়া কৰিলে তুমি সঁচাকৈয়ে ভাল পাবানে? পৰশুৰাম ককাইদেউৰ বৈনীয়ক বোক বেনেকৈ মৰম কৰিছিল, তেনেকৈ মৰম কৰিবানে?” শ্ৰীযুত পোনাবাম বৰুৱাই কৈছিল,—“আমি কি সাধে মৰম কৰিবৰ পাত্ৰ? আপোনালোক দুয়ো বাগীত হোৱা খাবলৈ যাব, মই দুবৈৰ পৰা চাই ভাবিম,—সোৱা ককাই আৰু বো।” মিঃ বৰুৱাই এই কথা শুনি বৰ আনন্দ লাভ কৰিছিল; আৰু সেইকথা পুনৰ কৰিলে পোনাবামক বাবে-বাৰে অহুৰোধ কৰিছিল।

মহামানবসকলৰ চৰিত্ৰ শিশুৰ নিচিনা সৰল, এই কথা সকলোৱে জানে। আনন্দবাম বৰুৱাৰ লৱামতীয়া স্বভাৱৰ উদাহৰণ আৰু এটি কথাত পোৱা যায়। বৰুৱাৰ লগত ঘনিষ্ঠভাবে পৰিচিত পণ্ডিত অন্নদাচৰণ তৰ্কচূড়ামণি ডালবীয়াই কৈছিল যে বৰুৱাৰ এটি বৰ বিদ্ভাসী লগুৱা আছিল। বৰুৱাই এই লগুৱাটিক এদিন স্মৃছিল,—“বাৰু ক'চোন মোৰ বিষয়ে মানুহে কি কয়?” লগুৱাই ইয়াৰ উত্তৰত কলে,—“যিবোৰে মোকৰ্দমাত জিকে, তেওঁলোকে কয় বৰুৱা চাহেব এজন ভাল মানুহ। আৰু যিবোৰে মোকৰ্দমাত হাৰে তেওঁলোকে কয় বৰুৱা চাহেব ভাল মানুহ নহয়।” ইয়াকে শুনি আনন্দবাম বৰুৱাই খেল-খেল হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

সচবাচৰ দেখা যায় যি সকল চিন্তাপ্ৰিয়, যি সকলে মানসিক সুখৰ আগত ঐহিক সুখ একেবাৰে ছুণ জ্ঞান কৰে তেওঁলোকে নিজৰ চিন্তা বাস্তৱত ফুৰিয়েই অপাৰ আনন্দ পায়, আনন্দ সন্দলৈ আহি নিজৰ চিন্তাৰ প্ৰবাহত ব্যাঘাত জন্মাবলৈ তেওঁলোকে ইচ্ছা নকৰে। সেইদেখি এজন দাৰ্শনিকে কৈছে,—“যিসকলে নিৰ্জৰ্নতা ভাল পায়, তেওঁলোক হয় পশু,

নহয় দেবতা।” আনন্দবাম বকরাও এই ধৰণৰ নিৰ্জনতাপ্ৰিয় আছিল। তেওঁ মাহুহৰ সঙ্গতকৈ নিজৰ পুথি-পাঞ্জি লৈয়েই থাকিবলৈ ভাল পাইছিল। কিন্তু সেই বুলি কোনো মাহুহ গলে যে তেওঁ অনাদৰ কৰিছিল এনে নহয়। এজন গাঁৱলীয়া ভ্ৰমলোকক স্বয়ং শিৱসাগৰ জিলাৰ বচাহাবৰ সন্মুখত মিঃ বকৰাই কেনেকৈ নিৰ্ভীক ভাবে সমাদৰ কৰিছিল সেই কাহিনী পাঠকসকলৰ নিশ্চয় মনত আছে। তেওঁ ঐশ্বৰ্য্য আৰু বিতৃত্তিৰ মাজত থাকিও যে এইদৰে বৈরাগ্য ধৰ্ম কৰিব পাৰিছিল ই বিশেষ গৌৰৱৰ কথা। প্ৰকেচাৰ চেচিল বেণ্ডেলেও কৈছে,—“মিঃ বকৰাই নীৰৱে থাকিবলৈ বৰ ভাল পাইছিল। আৰু কাবো আগতে পেটৰ কথা খুলি নকৈছিল।” নবীন সেনেও তেওঁৰ “আমাৰ জীৱন”ত কৈছে যে মিঃ বকৰা বৰ শান্তিপ্ৰিয় আছিল।

মিঃ বকৰাৰ চাহাবীয়না মেজাজ এতিয়া নাছিল, কোনো মাহুহ-তেওঁৰ ওচৰলৈ গলে তেওঁ বৰ আদৰ-সমাদৰ কৰিছিল, আৰু কথাবাৰ্তাত এনে বিভৱ হৈছিল তেওঁ যে এজন জিলাৰ বচাহাব সেইটো তেওঁ একপ্ৰকাৰ পাহৰি গৈছিল। মাহুহৰ লগত তেওঁ আনৰ ব্যৱসায় বা বিশেষ কৰ্মৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল, কোনো মহাজন বা দোকানী গলে তেওঁৰ লগত মিঃ বকৰাই বাণিজ্য-ব্যৱসায়ক মেল পাতিবলৈ ভাল পাইছিল, উকীল গলে তেওঁৰ লগত ওকালতিৰ বিষয়ে কথা পাতিছিল। এই বিষয়ে আনন্দবাম বকৰাৰ অভ্যাস আনন্দবাম চেকিয়াল ফুকনৰ নিচিনা আছিল। কোনো নিবাস্ত্ৰ মাহুহ গলে মিঃ বকৰাই তেওঁক কামে-কাজে ধাপি উপাৰ্জনক এটা বাট উলিয়াই দিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

মিঃ বকৰাৰ আৰু এটি গুণ আছিল যে তেওঁ নিজৰ অন্তৰৰ কথা কাকো ভাঙি নকৈছিল। মিঃ পালিতে এই গুণৰ বিষয়ে আমাক বৰকৈ জাতি বাবে-বাবে কৈছিল। বহুতে এই গুণটোৰ মূল হুণ্ডি

তাক কপট বুলি কয়। কিন্তু আমি কওঁ ই এটা মহৎ গুণ, নিজৰ কথা প্ৰগল্ভভাৱে আনৰ আগত বলকি ফুৰিলে আনে হয়তো তাক প্ৰকৃত মৰ্মত গ্ৰহণ নকৰিবও পাৰে; বিশেষতঃ বিসকল পুৰুষ সমসাময়িক সকলতকৈ এথোপ বেচি উন্নত, তেওঁলোকৰ কথা আন মানুহে প্ৰকৃত অৰ্থত গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰি অৰ্থাস্তৰ কবি বিজ্ঞপ বিকৰ্ণনা কৰে। মিঃ বকরা আছিল নীৰৱ কন্দৰ্বীৰ, তেওঁ নিজৰ ঢোল পিতাই আনৰ চিন্তা-কৰ্ষণৰ চেষ্টা নকৰিছিল। নিজৰ স্বাভাৱিক গুণ আৰু সম্পাদিত কাৰ্যাৱলীপৰা তেওঁ মানুহৰ আদৰ পাছিল।

কিন্তু ইয়াৰ এটা অনিষ্টও আছে। মিঃ বকরাই নিজৰ মনৰ কথা বন্ধু-বান্ধৱৰ আগত খুলি কোৱাহেঁতেন আজি আমি তেওঁৰ জীৱনৰ আছিল-সম্বলৰ কাৰণে হেৰাখুৰি খাই ফুৰিব নেলাগিলে হয়। মিঃ বমেশচন্দ্ৰ দত্ত বিলাতলৈ গৈ চিভিলিয়ান হৈ আছিল। দেশলৈ উভতি "ইউৰোপত তিনি বছৰ" নামে এখনি আশ্চৰিত লেখিলে, কিন্তু তেওঁৰ বন্ধু আনন্দবামে বিলাতত কি কৰিছিল সেই বিষয়ে একো চিন-মোকামেই নোহোৱাত পৰিল। কিন্তু আমি খাতাখণ্ডক একো কোৱা উচিত নহয়, কি জানি সময় পোৱা হলে মিঃ বকরাই নিজৰ আত্মজীৱনচৰিত লিখিলেই হেঁতেন। তেওঁৰ অকাল মৃত্যুতে জীৱনৰ সকলো বাসনা বিলুপ্ত হ'ল।

আনন্দবামৰ এটি মহৎ গুণ আছিল যে তেওঁ নিজৰ আত্মীয়-কুটুম্বলৈ মৰম-চেনেহ কাচিতো নেবিছিল, বিশেষতঃ তেওঁৰ সহোদৰ কিঞ্জনক তেওঁ প্ৰাণসম ভাল পাইছিল। তেওঁৰ জীৱনৰ কীৰ্ত্তিতন্ত্ৰ সংস্কৃত অভিবান-ধনি অতি চেনেহী ভাষাৰে পিতৃ গৰ্গবাম আৰু মাতৃ দুৰ্গভৈৰৱীৰ নামে তেওঁ উচৰ্গা কৰিছিল। অগ্ৰজ পৰণবামৰ নাম ভবদূতিৰ "মহাবীৰচৰিত"ৰ টীকাত সন্নিবিষ্ট স্বৰচিত শ্লোকত সংযুক্ত কৰিছিল, আৰু নিজক পৰণবাম বকৰাৰ ভায়েক বুলি চিনাকী দিবলৈ তেওঁ কেতিয়াও সঙ্কোচ

নকৰিছিল। “মহাবীৰচৰিত”ৰ দ্বিতীয় অঙ্কৰ শেহত মিঃ বক্রাই
 লিখিছে,—

“ব্রাতা পবন্ববামশ্চ লৌহিত্যতটজ্জয়নঃ ।

পবন্ববামসংবাদো বৃন্তেনাংসং ফুটীকৃতঃ ॥”

অৰ্থাৎ, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ কাষত জয়ধাৰী পবন্ববামৰ ভাস্কৰৰ দ্বাৰা এই পবন্ববাম
 সংবাদ ব্যাখ্যা কৰা হ’ল।

পবন্ববাম বক্রা সৰুছোৱাত আনন্দবামৰ অভিভাবকৰ দৰে আছিল।
 তেওঁ ১৮৭৭ চনত প্ৰায় আঢ়ৈকুৰি বছৰ বয়সত বসন্ত ৰোগত
 গুৱাহাটীতে ঢুকায়।

ককাস্যেক জ্ঞানকীবামলৈ আনন্দবামৰ অগাধ স্নেহ আৰু ভক্তি
 আছিল। ককাস্যেকৰ নাম অমৰ কবিত্বৰ নিমিত্তে আনন্দবামে “মহাবীৰ-
 চৰিত”ৰ নিজে লিখা টীকাক জ্ঞানকীবাম ভাষ্য নামৰেহে প্ৰকাশ কৰিছিল।
 তেওঁ “মহাবীৰচৰিত” গ্ৰন্থৰ আদিতে লিখিছে—“মহাকবি ভবভূতি-
 বিৰচিতশ্চ মহাবীৰচৰিতশ্চ জ্ঞানকীবামভাষ্যম্ ।—

নাটকং বীৰচাৰিজং প্ৰণীতং ভবভূতিনা।

জ্ঞানকীবামসংবন্ধং বাক্যার্থছপৰিগ্ৰহম্ ॥

প্ৰথম্য জ্ঞানকীবামৌ সৰ্বভাৰতপূজিতৌ।

জ্ঞানকীবামসংজ্ঞেন ভাষ্যেণ বিবৃণোম্যহম্ ॥

জ্ঞানকীবাম-সোদৰ্য্যো দুৰ্ভাগৰ্গনন্দনঃ।

আনন্দবাম বক্রা প্ৰাগ্জ্যোতিষপুৰসম্ভবঃ ॥

অৰ্থাৎ—মহাকবি ভবভূতিয়ে ৰচনা কৰা “মহাবীৰচৰিত”ৰ জ্ঞানকীবাম-
 ভাষ্য আৰম্ভ হৈছে। কবি ভবভূতিয়ে জ্ঞানকীবামৰ কাহিনী লৈ
 বীৰচৰিত নামে নাটক ৰচনা কৰিলে। গোটেই ভাৰতপূজিত বাম আৰু
 সীতাক প্ৰণাম কৰি দুৱহ শব্দৰ অৰ্থ মই—অৰ্থাৎ জ্ঞানকীবামৰ কনিষ্ঠ

প্ৰাগজ্যোতিষপুৰত জন্মধাৰী ছল ভৈষ্যৰী আৰু গৰ্গবামৰ সন্তান আনন্দবাসু
জানকীবাম নামে গীকাৰে ভাসিলে।।

নাটকৰ অন্তত জানকীবামৰ বিষয়ে আনন্দৰামে বি কেফাকি
শ্লোক সংবদ্ধ কৰিছে সি অতি সুন্দৰ; দীৰ্ঘল বুলিও আমি তাক
ভুলত ভুলি দিলে।।—

“আসীয়ে দয়িতো ভাতা জানকীবামবিশ্ৰুতঃ ।
পিত্ৰোঃ পিত্ৰভবঃ পুত্ৰঃ প্ৰাগজ্যোতিষপুৰনন্দনঃ ॥
অহে শৰে পুৰাবৃত্তে লক-বিস্তীৰ্ণ বোধনঃ ।
অবেশস্ত হিতে কাৰ্য্যে সদা প্ৰবপন্নানসঃ ॥
বিশ্বস্তাস্ত শতাবস্ত বৰে সন্তোদশোম্বিতে ।
ইচ্ছমা জগতঃ কৰ্ত্ত্ব বনভিজেয়তকমা ॥
অধিশোধ্য সম্ভাবকসৈতিহাসিকপুস্তকম্ ।
যো বোবনঃ সমাসান্ত জগাম ত্ৰিশালয়ম্ ॥
তদীয়শ্ববণায়ৈব ব্যাখ্যা তন্মাসংজিতা ।
পদবাক্যপ্ৰমাণস্ত ভবন্তস্ত কৃতে: কৃতা ॥
চতুস্ত্ৰিংশত্তমে বৰে শতাব্দে পূৰ্বভাষিতে ।
আখিনে দ্বাদশে দিনে পঞ্চম্যাঃ শুকবাগবে ॥
সমাপ্তিমগমদেবা স্তৌমীশং কৰণাময়ম্ ।
বিদ্বব: প্ৰাৰ্থয়ে চৈতং দোবঃ সৰ্ব্বজ মৃগ্যতাম্ ॥”

অৰ্থাৎ—

জানকীবাম নামেৰে মোৰ এজন চেনেহৰ সহোদৰ আছিল। তেওঁ
প্ৰাগজ্যোতিষপুৰৰ সন্তান, আৰু পিতৃৰ অধিকতৰ পিত্ৰ পুত্ৰ আছিল।
তেওঁ অহ, শৰ আৰু ইতিহাসত বিশেষ পাবদলী, আৰু দেশৰ হিতক
কামৰ নিমিত্তে সদাই উত্ৰাবল আছিল। তেওঁ এখনি ঐতিহাসিক গ্ৰন্থ

বচনা আবশ্য কবিছিল, কিন্তু তাক শেষ কৰিবলৈ নোপাওঁতেই জগত-পিতা পৰমেশ্বৰৰ ইচ্ছাত যৌবন পাৰ হওঁতেই ১৯১৭ সংবত চনত স্বৰ্গী হ'ল। তেওঁৰ স্মৃতিবক্ষার্থে তেওঁৰ নামেৰে বচিত এই ব্যাখ্যা ১৯৩৪ সংবতৰ আহিনৰ বাৰ্বাদন বোৱাত শুকবাৰ গঞ্চমী তিথিৰ দিনা সমাপ্ত হ'ল। কৰুণাময় পৰমেশ্বৰ স্তুতি কৰিছোঁ আৰু বিদ্বান-মণ্ডলীকো স্তুতি কৰিছোঁ যেন সকলো দোষৰ মাৰ্জ্জনা হয়।

জ্ঞানদ্বীপ এজন বৰ বুদ্ধিমন্ত মানুহ আছিল। তেওঁ গুৱাহাটীৰ হাই-স্কুলত দ্বিতীয় শিক্ষকৰ কাম কৰিছিল। তেওঁ যদিও কোনো পৰীক্ষা পাচ কৰা নাছিল, অসমৰ কমিচনাৰ জেনেৰেল জেনকিঞ্চ চাহাবে এই বুলি তেওঁক চাৰ্টিফিকেট দিছিল,—“জ্ঞানদ্বীপ বি-এ উপাধিধাৰী নহয়, কিন্তু অস্তান্ত বি-এতকৈয়ো তেওঁ বেচি বিদ্বান।”

জ্ঞানদ্বীপ পিতাকৰ সোঁহাত যেন আছিল, সেই দেখি তেওঁ বৰ প্ৰিয়পাত্ৰ আছিল। মৃত্যুৰ সময়ত জ্ঞানদ্বীপৰ বয়স মাত্ৰ ২১ বছৰ।

ইজন সহোদৰ মণিৰামৰ নামে মিঃ বৰুৱাই নিজৰ ছপাখানাৰ নাম ধৰ, আৰু তেওঁক শিক্ষাৰ কাৰণে বিলাতলৈ পঠিয়ায়, কিন্তু মণিৰাম বিকৃতমস্তিষ্ক হৈ দেশলৈ উভতি আহে, আৰু পৰশুৰামৰ মৃত্যুৰ কিছু দিনৰ পাচতে ২২ বছৰ মান বয়সত উক্ত গুৱাহাটীত তেওঁৰ লোকান্তৰ ঘটে।

প্ৰায় দেখা যায়, বংশৰ কোনো এজনে ডাঙ্গৰ পদবী পালে তেওঁ তেওঁৰ কম সোভাগ্যবন্ত আত্মীয়-কুটুম্বৰ নাম পৰ্য্যন্ত লবলৈ বিণ কৰে। এনে কি এজলাচত বহি থকা কুতী পুত্ৰই দৰিদ্ৰ বাপেকক অচিনাকীৰ ভাও ধৰি চাপবাচিব হতুৱাই নিৰ্ঘাতন কৰি খেদি দিয়াৰ গল্পটো বসিক-প্ৰবৰ শ্ৰীমুত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা ডাঙ্গৰীয়াৰ অল্পগ্রহত অসমত স্পৰ্শিত হৈছে। কিন্তু ইপোনে জ্ঞানদ্বীপৰ ফালে চাওঁক, তেওঁ জিলাৰ বৰ চাহাব হৈয়ো নিজ সহোদৰৰ নাম গ্ৰহণকৰীত চিবন্দৰীয়া কৰি থৈ গৈছে।

মিঃ বকরা আজীৱন বিদেশত থাকিবলগীয়া হোৱাদ স্বভাৱি ভাতৃবৃন্দৰ কাৰণে বৰকৈ তেওঁৰ প্ৰাৰ্থনাই পুৰিছিল।

মিঃ বকৰাৰ দয়াশুণৱ কথা আমি আগেয়ে অলপ উল্লেখ কৰিছোঁ। তেওঁ মফস্বললৈ গলে সদাই লগত দুগাভীয়া মান হাইল-চাউল বস্ত্ৰ আদি লৈ গৈছিল, বাটত বাওঁতে কোনো অমূল্য অনাশ্ৰিত মানুহ পালে সিহঁতক সেই বস্ত্ৰ বিলাই দিছিল। নোৱাখালীবাসীয়ে আজি-লৈকে সাধুকথাৰ দৰে মিঃ বকৰাৰ দয়াশুণৱ কথা কৈ থাকে। তেওঁ তেওঁ অবিবেচক দানী নাছিল, তেওঁ ভাবি-চিন্তিহে মানুহক সহায় কৰিছিল, কাৰণ বহুতে দাবিজ্যৰ জাও খৰি মানুহৰ কৰণৰ প্ৰাৰ্থা হব পাৰে। আনন্দৰামে বহুত দুখীয়া ছাত্ৰক সহায় কৰিছিল, কিন্তু অপব্যয় হয় বুলি কালেকো-৫।১০ টকাৰ সৰহ নপঠাইছিল। তেওঁৰ আত্মীয়-কুটুম সকলে আৰু সকামত দৰকাৰ বুলি তেওঁৰ ওচৰত হাত পাতিলে তেওঁ পৰাপক্ষত সহায় কৰিবলৈ পাচ হুহুইকিছিল। তেওঁৰ মাতৃপক্ষৰ একমাত্ৰ বংশধৰ আছিল শ্ৰীযুত পোনাবাম বকরা। তেওঁৰ অবস্থা ভাল নাছিল। বকৰাই তেওঁৰ পৰিয়ালৰ ভৱণপোষণৰ কাৰণে পোনাবামলৈ তিনি মাহে এশ টকাকৈ পঠিয়াইছিল। এবাৰ "আসাম নিউজ"ৰ সম্পাদক স্বৰ্গীয় কালীবাম বকরা ডাঙ্গৰীয়াই "বিপ্লৱ" নামে কিতাপ এখনি প্ৰকাশ কৰি আনন্দৰামলৈ একশি পঠিয়াইছিল। আনন্দৰামে পোনাবামলৈ এখনি কাৰ্ড লিখি পঠালে যেৰ কালীবাম বকৰাৰ কিতাপৰ বেচ পাচ সিকি মি এখনি বচিম লৈ ডাক মিঃ বকৰালৈ পঠিয়াই দিয়ে; পোনাবামে কাৰ্ডখনি কালীবাম বকৰা ডাঙ্গৰীয়াক দেখুউৱাত তেওঁ বৰ অভিভূত হল, আৰু তেওঁ অগত্যা পোনাবামৰ হাতৰ পৰা ধন লৈ বচিম লিখি দিবলৈ বাধ্য হ'ল।

স্বৰ্গীয় সদৰামীন গৰ্গৰাম বকরা ডাঙ্গৰীয়াই অল্পধন-সম্পত্তি ধৈ যায়, কিন্তু পুত্ৰেকসকলৰ দোহত সেই ধন-সম্পত্তি অতি সোনকালে

ধ্বংস হয়। এবাৰ আনন্দবামৰ ভায়েকে তেওঁলৈ ধন খুজি পঠোৱাত মিঃ বৰুৱাই উত্তৰ দিলে:—“তোমালোকৰ হাতত ধন মিছা। মই জানিবা এহেজাবমান টকা পঠালোঁৱেই, যি মানুহৰ হাতত দেউতাৰ দহ পোন্ধৰ হেজাৰ টকা হুতে উবিল, সেই মানুহৰ হাতত এহেজাৰ টকা কিমান দিন তন্তিব ?” ✓

ছপাখানা, গ্ৰন্থাদি কিনোতে মিঃ বৰুৱাৰ বহুত টকা খৰছ গৈছিল। তেওঁ এখনি বাগিচা খুলিবলৈ ইচ্ছা কৰিছিল, আৰু সেই অৰ্থে মঙ্গলদৈৰ কলাইগাঁও বাগিচাখন কিনি মিঃ মানিকচন্দ্ৰক তাৰ অংশীদাৰ আৰু মেনেজাৰ পাতি সেই বাগিচা চলাব খুজিছিল আৰু সেই বিষয়ে মৃত্যুৰ পূৰ্বলৈকে মিঃ মানিকচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ লগত আনন্দবাম বৰুৱাই লিখালিখি কৰিছিল।

আমাৰ অসমীয়াৰ মাজত বহুতৰ আক্ষেপ যে অসমৰ নিমিত্তে আনন্দবামে একো কৰি যোৱা নাই। আনন্দবাম বৰুৱাৰ মৃত্যুৰ পাচত শোক-সভা পাতিবলৈ প্ৰস্তাৱ কৰোঁতে এই আক্ষেপৰ প্ৰতিধ্বনি শুনা হৈছিল। সেই বিষয়ে উপেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা ডাঙৰীয়াই লিখি থৈ যোৱা কথাখিনিৰ পৰা ভালকৈ জানিব পাৰি,—“আনন্দবাম বৰুৱাই সংস্কৃত সাহিত্য মধি অনেক গ্ৰন্থবাজি লিখি পৃথিৱীত এজন বিদগ্ধ সংস্কৃতজ্ঞ পুৰুষ বুলি চিন বাধি পক্ষাঘাত ৰোগত ১৯ জাম্বুৱাৰীত ১৮৮৯ চনত নখৰ দেহ এৰি যায়। মই সেই সময়ত বোম্বাইত ইংৰাজী স্কুল এটা পাতি অসমীয়াৰে শিক্ষা দিছিলোঁ। বৰুৱা ডাঙৰীয়া চুকুৱা বাতৰি পাই শোক-সভা এখন পাতিবলৈ আহ্বান কৰা হৈছিল। কিন্তু সকলোৱে কবলৈ ধৰিলে যে বৰুৱাদেৱে অসমৰ নিমিত্তে একো কৰা নাই, তেওঁ বঙ্গলা দেশত আছে, বঙ্গালীকহে ভাল পায়। এই বুলি কোৱাত সভা পাতিব পৰা নহল !”

মিঃ বৰুৱাই পোনপাকে অসমৰ একো উপকাৰ কৰি নগল ই সঁচা।

কিন্তু আওপাকে তেওঁ অসমীয়া জাতিৰ কি উপকাৰ সাধিলে সেই বিষয়ে পূৰ্বতে উল্লেখওৱা হৈছে। কৰ্তব্যৰ অহুৰোধত তেওঁ অসম এৰি বঙ্গদেশলৈ যায়। পেঞ্চন পাবলৈ দহ বাৰ বছৰ ধৰাৰে পৰা তেওঁ অসমলৈ পুনৰ আহি তাত খিতাপিকৈ থাকি অসমৰ উন্নতিত লাগিবলৈ মন কৰিছিল। বুঢ়া বয়সত পেঞ্চনৰ উপৰিও আন উপাৰ্জনৰ বাট উলিয়াবলৈ তেওঁ অসমত এখন বাগিচা খুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল, আৰু তাৰ কাৰণে মিঃ মাণিকচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ সহায় খুজিছিল। তেওঁ বিদেশীৰ আগত অসমীয়া বুলি নিজৰ চিনাকী দিওঁতে সদায় গোৱাৰ অহুৰোধ কৰিছিল। প্ৰাগ্-জ্যোতিষপুৰসম্ভৱ আৰু লৌহিত্যতটঙ্গম, অৰ্থাৎ প্ৰাগ্-জ্যোতিষপুৰত আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ তীৰত জন্মধাৰী বুলিহে তেওঁ নিজৰ চিনাকী দিছিল।

আনন্দবামে বিদেশৰ পৰা উভতি আহি পুনৰ আত্মীয়-কুটুম্বৰ সৈতে উত্তৰ গুৱাহাটীত মিলি-জুলি ধকাৰ আকাজকা এৰা নাছিল। তেওঁ ভায়েকহঁতলৈ মাজে মাজে এই মৰ্মে চিঠি দিছিল,—“তোমালোকে গাৰ্ৰৰ ভিতৰৰ পৰা উঠি আহি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত পৰ্বতৰ ওপৰত ঘৰ বন্ধোৱাহি। দৈখৰে কবিলে ময়ো গৈ আগলৈ তাত থাকিব পাৰিম।”

অবসৰ-প্ৰাপ্ত একজিকিউটিভ ইঞ্জিনিয়াৰ মিঃ বলীনাৰামণ বৰা চি-ই ডাঙ্গৰীয়াই মিঃ বৰুৱাৰ যি এটি সুন্দৰ চৰিত্ৰ-চিত্ৰ আৰু লিখকলৈ পঠিয়াইছে, তাৰ আভাস আমি তলত দিলোঁ,—

“মিঃ বৰুৱাৰ প্ৰতিভা বৰ ওখ ধাপৰ আছিল, আৰু তেওঁৰ লিখা-পঢ়ালৈ বেচি বাপ আছিল, সেই দেখি তেওঁৰ ঘনিষ্ঠ অন্তৰঙ্গ বন্ধু কেউ নাছিল।...তেওঁ সৰহভাগ কাল বঙ্গদেশত কাম কৰিছিল আৰু মই অসমত কাম কৰিছিলোঁ। তেওঁৰ সৈতে মোৰ কাচিতে দেখা-সাক্ষাৎ নহৈছিল। কিন্তু মই এইটো কথা জানিছিলোঁ যে সংস্কৃত সাহিত্যৰ প্ৰতি তেওঁৰ প্ৰগাঢ় আসক্তি আছিল, যে বাৰ কি ঠেং বছৰ বয়সতে

তেওঁ গোটেই 'অমব-কোব' ধনি আওৰাব পাবিছিল।……চৰ্কাৰী চাকৰিত সোমোৱাৰ পাচতো তেওঁ সংস্কৃত চৰ্চা নেবিছিল। তেওঁৰ কীৰ্ত্তিস্তম্ভ স্বৰূপ সংস্কৃত অভিধানধনি আৰু ব্যাকৰণৰ বিষয়ে অগ্ৰাণ্ণ গ্ৰন্থাৱলী মিঃ বৰুৱাৰ প্ৰতিভা আৰু ভাষা বিজ্ঞানৰ উন্নতিকল্পে তেওঁৰ অসাধাৰণ পৰিশ্ৰমৰ নিদৰ্শন স্বৰূপ জিলিকি থাকিব। বঙ্গভাষাৰ অপভ্ৰংশ প্ৰাদেশিক ভাষাবোৰৰ শব্দবোৰ সংগ্ৰহ কৰি মিঃ বৰুৱাই এখনি অভিধান সঙ্কলন কৰাৰ আয়োজন কৰিছিল, কিন্তু নিচুৰ কালে সকলো আশা নষ্ট কৰিলে।

“মিঃ বৰুৱাই কেতিয়াও বিয়া কৰা নাছিল। সাহিত্য সবস্বতীয়ে সৈতে বিবাহ বন্ধনত সংবদ্ধ হৈ মিঃ বৰুৱাই তেওঁৰ সকলো বুদ্ধি, শক্তি, উচ্চম আৰু অৱসৰ সেই দেৱীক সমৰ্পণ কৰিছিল। কিন্তু ইয়াৰ পৰা কোনোৱে যেন নেভাবে যে মিঃ বৰুৱাই তেতিয়াও বিয়া কৰিবলৈ মন মেলা নাছিল। কাৰণ, একুৰি-চাৰি বছৰ হওঁতেই বিগাতৰ পৰা উভতি অহাৰ পিচত, তেওঁ হেনো কোনো এজন বন্ধুক তেওঁৰ “অভিপ্ৰেত পত্নী”ৰ ছবি এখন দেখুৱাইছিল। কিন্তু তেওঁৰ আন প্ৰীতি-ভাজন সাহিত্যই তেওঁৰ অন্তৰৰ পৰা সকলো বন্ধন আঁতৰাই পেলাইছিল। এই একনিষ্ঠতা মিঃ বৰুৱাৰ চৰিত্ৰৰ প্ৰধান গুণ আছিল। ইয়াৰ কাৰণে তেওঁ যিদৰে পৰিশ্ৰম আৰু মনোনিবেশ কৰিব সগীয়া হৈছিল তাৰপৰা তেওঁ কামিক পৰিশ্ৰম ভাল নোপোৱা হৈ পৰিছিল। কামৰপৰা আঁতৰি লৈ তেওঁ কেতিয়াও বিবাহ, পৰিবৰ্ত্তন বা বৈচিত্ৰ্য লভি মনক ভাগবৰ পৰা “ফুৰ্ত্তি দিবলৈ” বদ্ধ নকৰিছিল। তেওঁ বস্তু শক্তিৰ দুই মুৰে পুৰিছিল, অৰ্থাৎ তেওঁ ইকুলো হেৰুৱালে সিকুলো হেৰুৱালে। গতিকে ইয়াৰ অৱশ্যস্তাবী দণ্ড তেওঁ স্বাভাৱিকতে ভোগ কৰিবলৈ পালে। তেওঁৰ জীৱনটো পণীয়া তৰাৰ জেউতি আৰু কিবিকটিৰ দৰে আছিল—
জেউতি বিস্তাৰি আহোঁতেই তাৰ আচল সাৰ পদাৰ্থক জ্বলি ছাই ভষ

কবি মুহূৰ্ত্তব কাৰণে মানুহৰ চকুত চমক লগাই চিৰকাললৈ দৃষ্টিৰ আঁতৰ হৈছিল।

“ওপৰৰ কথাখিনিবপৰা বহুতৰ ধাৰণা হব পাৰে যে এই মহাপুৰুষ জন আত্মাশূন্য, মানবিক সহানুভূতিবিহীন এটি বস্তু মাথোন আছিল,— যি বস্তুৰে অক্ষৰ সংযোজন, শব্দ বচনা বা অঙ্ক গণনা কৰিব পাৰি। কিন্তু এই ধাৰণা সঠিক নহয়। তেওঁৰ যে মানবিক সহানুভূতি আছিল ইয়াৰ প্ৰমাণ হৈছে মানবৰ জ্ঞান বৃদ্ধিৰ কাৰণে তেওঁৰ কৰা চেষ্টাঝিলাক। তেওঁৰ নিৰ্জনতাপ্ৰিয়তা এই কাৰ্য্যৰ এটি আনুসঙ্গিক লাগতিয়াল অৱস্থা মাথোন আছিল। তেওঁ মানৱৰ আঁতৰত কঠোৰ তপস্বীৰ দৰে কাল যাপন নকৰিছিল। তেওঁ মানুহৰ মাজত আৰু মানুহৰ লগত বাস কৰিছিল আৰু কাম কৰিছিল, আৰু চৰকাৰী কাৰ্য্যভাৰ চলাওঁতে নিতৌ মানুহৰ সন্মত আহিছিল। ঘৰত আৰু ঘৰুৱা অৱস্থাত তেওঁ নিতৌ পণ্ডিতসকলৰ লগত কথাবাৰ্তা কৈছিল, আৰু ভাবতীয়া আৰু ইউৰোপীয় পণ্ডিতসকলৰ লগত তেওঁ চিঠি-পত্ৰ লেখালেখি কৰিছিল। তেওঁৰ জন-চেৰেক ভিতৰুৱাল বন্ধুও আছিল, অৱশ্যে তাৰ সংখ্যা অতি তাকৰ। ইয়াৰ কাৰণ হৈছে মিঃ বৰুৱাই জনসাধাৰণৰ প্ৰীতিৰ কাৰণে কোনো কাম কৰিবলৈ ভাল নেপাইছিল; আৰু বাটে-বাটে দোকানে-পোহাৰে নিজকে বিকাশ কৰি হুহুৰিছিল; আৰু অলপ উত্তেজনাতে বক্তৃতাদিও নিদিছিল। পণ্ডিত ইমাচনে কৈছে:—“সংসাৰৰ মতামত অনুসৰি সংসাবত থকাটো উজু; আৰু তোমাৰ নিজৰ মত অনুযায়ী নিৰ্জনত থকাটোও উজু, কিন্তু জনসমাগমৰ মাজত থাকি যিজনো অতি অসাময়িক ভাৱে স্বৰলটোক নিজৰ স্বাধীনতা বক্ষা কৰিব পাৰে, তেওঁহে আচল মহাপুৰুষ।” আৰু মোৰ বিশ্বাস আনন্দবাম বৰুৱা এনে ধৰণৰ মহাপুৰুষ আছিল।

“জন্ম অনুসৰি মিঃ বৰুৱা এজন অসমীয়া। মোৰা আঢ়ৈ-কুৰি

বহু ধৰি তেওঁ অসমীয়া ডেকাসকলৰ আদৰ্শ হৈ আহিছে, এই
 প্ৰকাৰেও তেওঁ অসমৰ উপকাৰ কৰিছে। কিন্তু তেওঁক অসমীয়া
 বোলাটো আৰু অসমৰ ক্ষুদ্ৰ ৰাজ্যৰ কাৰণে দাবী কৰাটো সঙ্গীৰ্ণতাৰ
 পৰিচায়ক হ'ব। তেওঁ বান্ধৱতে সাহিত্য ৰাজ্যৰ মানুহ আছিল। পণ্ডিত-
 পণ্ডলীয়ে মিঃ বৰুৱাক নিজৰ বুলি লবলৈ বহু কৰিছে। ভাৰতৰ সাহিত্য
 জৰ্ভাল চহকী কৰোঁতা বুলি সমগ্ৰ ভাৰতে তেওঁক দাবী কৰিছে। বঙ্গই
 তেওঁক আপোন বুলিবৰ বহু কৰিছে, কাৰণ তেওঁ জীৱনৰ সবহাখিনি
 কাম এই বঙ্গদেশতে সমাধা কৰে। বহুসম্পূৰ্ণ তেওঁৰ নিজৰ ঘৰ এটি
 আছিল; কামৰ পৰা অৱসৰ লৈ এই ঘৰত থাকি তেওঁৰ সাহিত্য চৰ্চা
 কৰিবৰ ইচ্ছা কৰিছিল; এই বহুসম্পূৰ্ণেও মিঃ বৰুৱাক আপোন বুলি
 আৰী কৰিছে। এইবোৰ দাবী-দেনা মিতমাত কৰি মিঃ বৰুৱাৰ
 ঐশ্বৰিক গাঁও উত্তৰ গুৱাহাটীৰ অংশত একো নথকাৰ নিচিনাই হ'ব।
 বেয়ে হওক, পোন প্ৰথমতে তেওঁ অসমীয়া আছিল, তাৰ পাচত আন
 ব্ৰাহ্মী বিলাক। আৰু এজন অসমীয়া উদ্ভলোকেই অৱশেষত সৰ্ব-
 প্ৰথমে তেওঁৰ জীৱনচৰিত প্ৰকাশ কৰিবলৈ আগবাঢ়িছে, যদিও লণ্ডনৰ
 পৰা আৰম্ভ কৰি বহুসম্পূৰ্ণলৈকে সকলো পণ্ডিতে মিঃ বৰুৱাক নিজৰ বুলি
 দাবী কৰিছে।"

আনন্দৰাম বৰুৱাৰ সাহিত্য-প্ৰতিভা ।

আনন্দৰাম বৰুৱাই কোনো মৌলিক গ্ৰন্থ ৰচনা কৰা নাই । সেই বুলি আনন্দৰামৰ সাহিত্য-প্ৰতিভা যে মৌলিক নাছিল সেইটো আমি নকওঁ । মৌলিক ৰচনা মানে আমি এই ধিনিতে কাব্য, নাটক, উপন্যাস আদি কল্পনা-প্ৰসূত সৃজনমূলক গ্ৰন্থকে বুজাইছোঁ । আনন্দৰামে ঘাইকৈ প্ৰাচীন গ্ৰন্থাকাবসকলে ৰচি যোৱা গ্ৰন্থাদি মধি তাকে আশ্ৰয় কৰি আলোচনা আদি লিখিছিল । তেওঁৰ ধাৰণা আছিল সংস্কৃত সাহিত্যত মৌলিক ৰচনাৰ অভাৱ নাই । কি নীতি, কি বিজ্ঞান, কি দৰ্শন, কি নাটক, কি কাব্য, কি ব্যাকৰণ, কি গণিত, সকলো বিষয়তে সংস্কৃত গ্ৰন্থ উভৈনদী । বৰ্তমান কালৰ কোনো গ্ৰন্থকাৰে সংস্কৃত মৌলিক গ্ৰন্থ ৰচনা কৰি সংস্কৃত সাহিত্যৰ কলেৱৰ পৰিপূৰ্ণ নকৰিলেও ইয়াৰ গোৱৰ অটুট হৈ থাকিব, সেইদেখি ইয়াৰ নকৈ গোৱৰ বচাবৰ প্ৰয়োজন নাই ।

ডেনেহলে, সংস্কৃত সাহিত্যৰ উন্নতি কল্পে জগতৰ প্ৰতিভা কেনেকৈ বৰ্তমান যুগত ধাবিত কৰিব পাৰি ?—সেই বিষয়ে ইউৰোপীয় সংস্কৃতজ্ঞ পণ্ডিত সমাজে আনন্দৰামৰ পূৰ্বে বাট দেখুৱাই গৈছে । প্ৰত্যেক ডাঙৰ আৰু পুৰণি সাহিত্যক কেন্দ্ৰ কৰি কিছুমান দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ সাহিত্যৰ প্ৰবৰ্ত্তন হয় । এই সাহিত্যৰ উদ্দেশ্য সেই প্ৰাচীন সাহিত্যৰ বিলম্বাশি তন্ন তন্ন কৰি তাৰ পৰা জগতৰ উপকাৰৰ অৰ্থে বহুমূলীয়া বস্তু আবিষ্কাৰ কৰা, আৰু সেই প্ৰথম শ্ৰেণীৰ মৌলিক সাহিত্যক ভাঙ্গি-পাতি তাক শ্ৰেণী-বদ্ধ কৰি সাহিত্য-সেৱাৰ আগত দাঙ্গি ধৰা, আৰু সেই প্ৰাচীন সাহিত্য অধ্যয়ন আৰু আলোচনাৰ সহায় কৰা । এই দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ সাহিত্যৰ প্ৰথম মন্থল হৈছে তুলনামূলক সমালোচনা আৰু বিশ্লেষণ ।